



بررسی نظام امام‌شناسی شیخ مفید

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران با بررسی نظام امام‌شناسی شیخ مفید گفت: شیخ مفید صفات امام را ذیل کمال ایشان جای داده و معتقد است...

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران با بررسی نظام امام‌شناسی شیخ مفید گفت: شیخ مفید صفات امام را ذیل کمال ایشان جای داده و معتقد است امام باید کمالی بایسته در حیطة وظایف و تکالیف خویش داشته و در این زمینه، از هر نقصی میرا باشد. سرّ بی‌نیازی امام از مردم هم در همین نکته نهفته است. این کمال را می‌توان در سه حوزه علم، عصمت و برتری بر مردم بررسی کرد.

محمدعلی مهدوی راد قرآن پژوه و استاد دانشگاه

محمد بن محمد بن نعمان، مشهور به شیخ مفید (۳۳۶ یا ۳۳۸ - ۴۱۳ ق)، متکلم و فقیه امامیه در قرن‌های چهارم و پنجم قمری بود. او با تدوین علم اصول فقه، روش جدیدی در اجتهاد فقهی ارائه داد که راهی میانه در روش عقل‌گرایی افراطی و روش اکتفا کردن به روایات، بدون توجه به عقل محسوب می‌شد. پدر شیخ مفید، معلم بود و او قرآن و علوم مقدماتی را نزد پدرش فراگرفت. سپس برای ادامه تحصیل همراه پدر به بغداد رفت و از محدثان، متکلمان و فقهای برجسته شیعه و سنی بهره گرفت. شیخ صدوق، ابن جنید اسکافی و ابن قولویه، از مشهورترین استادان شیعه او بودند. شیخ مفید از حدود ۴۰ سالگی، ریاست شیعیان را در فقه، کلام و حدیث عهده دار شد و در دفاع از عقاید شیعه با علمای دیگر مذاهب مناظره می‌کرد. آثار وی بر اساس فهرست نجاشی، ۱۷۵ کتاب و رساله است که گفته می‌شود نیمی از آنها درباره امامت است. از معروف‌ترین آثار او در علم فقه، «المقنعه»، در علم کلام، «اوائل المقالات» و در شرح حال نگاری امامان، «الارشاد» است. به مناسبت نهم آذر، روز بزرگداشت شیخ مفید، خبرنگار ایکنای اصفهان گفت وگویی با حجت الاسلام والمسلمین محمدعلی مهدوی راد، نویسنده، قرآن پژوه و عضو هیئت علمی دانشگاه تهران (پردیس قم) درباره جایگاه امامت در مجموعه آثار شیخ مفید و آشنایی بیشتر با نظام امام‌شناسی این متکلم و فقیه برجسته شیعه انجام داده است.

مهدوی راد در ابتدا ضمن اشاره به اهمیت و جایگاه ویژه موضوع امامت در مبانی کلامی شیعه اظهار کرد: امامت به عنوان یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های مذهب شیعه، همواره در تاریخ در صدر مسائلی بوده که ذهن متکلمان شیعی را به خود مشغول داشته است و نه تنها آنان را به کشمکش و ستیزه‌های کلامی با مخالفان کشانده، بلکه گاه به سوی مباحثات و مناظرات درون مذهبی نیز سوق داده است. مسائلی همچون بایستگی وجود امام، جایگاه و مرتبت امام در عالم هستی، صفات و ویژگی‌های امام و حدود و ثغور آن و راه‌های شناخت امام، از جمله مسائلی است که اندیشه ویران‌امامی مسلک با بهره‌گیری از عقل و نقل درصدد روشن کردن آن بوده‌اند.

وی افزود: انتخاب شیخ مفید از بین دیگر متکلمان شیعه برای بررسی نظام امام‌شناسی وی به چند دلیل است؛ نخست آنکه شیخ مفید بر مرز میان عقل‌گرایی و نص‌گرایی ایستاده است. او از خرمن مکتب قم و به صورت خاص، شیخ صدوق، خوشه‌ها چیده، ولی روش نص‌گرایانه او را برنتافته و با آن به جدال برخاسته است.

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران ادامه داد: دلیل دیگر این انتخاب، ننگاشته‌های کلامی فراوان اوست که ماده اولیه بسیار خوبی برای بازسازی نظام امام‌شناسی وی عرضه می‌دارد. سومین دلیل آن است که هیچ‌گاه به صورت منسجم و در قالب یک نظام یکپارچه، امام‌شناسی شیخ مفید واکاوی نشده است. با بررسی آثار و ننگاشته‌های شیخ مفید می‌توان نظام امام‌شناسی او را در چهار بخش عرضه کرد که عبارت‌اند از چرایی و ضرورت وجود امام، جایگاه و مرتبت امام، صفات و ویژگی‌های امام و چگونگی شناخت امام جامع الشرایط. چرایی و ضرورت وجود امام

وی بیان کرد: امامیه معتقد است در هر زمان باید امامی در عالم وجود داشته باشد که خدا از رهگذر او بر بندگان مکلفش احتجاج کند و به واسطه وجود او، مصلحت در دین، تام و تمام شود. امام وظیفه اجرای احکام، برپایی حدود، حفظ شریعت، شناساندن دین در همه حال و تأدیب مردمان را بر عهده دارد و در این منصب، بر جای انبیا تکیه زده است. از دیدگاه شیخ مفید، عقل بر این باور امامیه، مهر تأیید زده و آن را به اثبات می‌رساند، چراکه به لحاظ عقلی، وجود امام، لطف به شمار می‌رود و لطف بر بندگان، بر خدا واجب است. بنابراین، استدلال شیخ مفید درباره ضرورت وجود امام بر قاعده لطف بنا نهاده شده است.

مهدوی راد گفت: شیخ مفید درباره مقایسه جایگاه ائمه(ع) با جایگاه انبیای سلف و ملائکه بر این باور است که عقل در نفی و اثبات اقوال مختلفی که اظهار شده، مجال ندارد و درباره هیچ یک از این اقوال، اجماعی نیست. درباره برتری ائمه(ع) بر رسولان و انبیای ملائکه نیز باور شیخ مفید همان است که درباره برتری ایشان بر رسولان و انبیای بشری دارد، اما در برتری ائمه آل محمد(ص) بر ملائکه و فزون بودن ثواب آنان نزد خداوند، تردیدی ندارد.

وی اظهار کرد: از بررسی مجموع نظرات شیخ مفید راجع به صفات و ویژگی های امام، چنین برمی آید که وی صفات امام را ذیل کمال ایشان جای داده و معتقد است امام باید کمالی بایسته در حیطه وظایف و تکالیف خویش داشته و در این زمینه، از هر نقضی میرا باشد. سرّ بی نیازی امام از مردم هم در همین نکته نهفته است. این کمال را می توان در سه حوزه علم، عصمت و برتری بر مردم بررسی کرد.
علم امام

این نویسنده و قرآن پژوه با بیان اینکه شیخ مفید منابع دریافت علم امام را به صورت مجزا مورد بررسی قرار نداده است، تأکید کرد: از جمع بندی دیدگاه های وی می توان به این نتیجه رسید که شیخ مفید تورات، رؤیا و الهام را از منابع علم امام برمی شمرد و معتقد است بخشی از علوم ائمه(ع)، حاصل علوم و نصوصی بوده که از پدران شان و رسول خدا به ایشان رسیده است. همچنین وی رؤیای رسولان، انبیا و ائمه(ع) در حال رسالت، نبوت و امامت را صادق دانسته و آن را دروغ نمی داند. شیخ مفید، رسیدن پیام های آسمانی به ائمه(ع) را نیز ممتنع نمی داند و از منظر او، ایشان می توانند سخن ملائکه را بدون اینکه آنها را ببینند، بشنوند.

وی افزود: شیخ مفید برای بررسی گستره علم ائمه(ع)، علوم را به دو گروه علوم ضروری برای مقام امامت و بقیه علوم، تقسیم بندی کرده و علم به دین و احکام را تنها علم ضروری و بایسته برای امام می داند. به باور او، امام باید همیشه از تمامی احکام مورد نیاز امت و علوم دینی آگاه باشد، اما احاطه به دیگر علوم را شرط لازم برای امامت نمی داند. از دیدگاه او، این نکته درباره انبیا هم صادق بوده است؛ همان گونه که پیامبر اسلام(ص) از علم نجوم آگاهی نداشت، به شعر نپرداخت، از صنایع و حرفه ها آگاه نبود و به هنگام رفتن به مدینه، مسیریابی اجیر می کرد و از اخبار روزگار می پرسید. لذا با این تفصیل، آگاهی نداشتن ائمه(ع) از تمامی علوم و نبود اشتراط چنین علوم گسترده ای در امامت ایشان، چندان شگفت انگیز نیست.

مهدوی راد اضافه کرد: شیخ مفید علومی همچون علم به درون افراد و رخدادهای آینده را نه ویژگی واجبی برای ائمه(ع) و نه شرطی در امامتشان می پندارد و علم به تمامی صنعت ها و زبان ها برای آنها را نه ممتنع و نه واجب می داند. همچنین قضاوت بر اساس باطن و حقیقت را این گونه شرح می دهد که جایز است باطن امور بر امام پوشیده باشد و بر اساس ظواهر حکم کند، هر چند برخلاف حقیقت نزد خداوند باشد. ممکن است خداوند امام را به گواهان راستگو و دروغگو رهنمون کند که در این صورت، حقیقت امر از او پنهان نخواهد ماند. شیخ مفید همچنین علم غیب به مفهوم علم ذاتی ائمه(ع) به غیب، بدون استمداد از منبعی الهی و ربانی را باطل و غیرقابل پذیرش می داند.
عصمت امام

وی ضمن اشاره به معانی لغوی و اصطلاحی مفهوم عصمت از منظر شیخ مفید گفت: او معنای عصمت در لغت را آنچه انسان از چیزی به آن پناه می برد، می داند و عصمت در اصطلاح را لطف و توفیقی می داند که انسان در هنگام فرمانبری، به لحاظ حضور آن، از ناخوشایندها در امان می ماند. به عبارت دیگر، می توان گفت عصمت نوعی توفیق و لطف از سوی خدا برای حجت های خودش است و ایشان را از گناه و غلط در دین بازمی دارد. عصمت، تفضل خداوند بر کسی است که می داند به عصمت او تمسک می جوید و اعتصام، فعل و عمل معتصم و پناه جو است.

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران اضافه کرد: شیخ مفید معتقد است عصمت، مانع از قدرت بر قبیح و زشت کاری نیست و معصوم را به نیکی مجبور و وادار نمی کند، بلکه چیزی است که خداوند می داند، اگر آن را به بنده ای از بندگان خود بدهد، در این صورت، دیگر معصیت خداوند را بر نمی گزیند. البته تمامی بندگان این گونه نیستند، بلکه برگزیدگان این چنین اند. بر این پایه، عصمت با قدرت بر معصیت، اندیشه آن و میل بر انجام آن، منافات ندارد و از همین رو، انبیا با وجود عصمت به تهدید و وعید نیاز دارند، چراکه عصمت به امر و نهی، وعد و وعید و تهدید، قوام می یابد و اگر وعید و تهدید نباشد، عصمت کامل نخواهد بود. شیخ مفید برای اثبات عصمت ائمه(ع)، علاوه بر ارائه ادله های عقلی، از ادله های نقلی همچون آیات قرآنی تطهیر و صادقین و حدیث تقلین بهره می گیرد.

وی در ادامه ضمن بررسی گستره های عصمت در ائمه(ع) از منظر شیخ مفید، آن را از دو جنبه عصمت از گناه و ترک مستحب و عصمت از سهو و خطا، بررسی کرد و افزود: مفید معتقد است انبیای سلف از گناهان کبیره و همچنین گناهان صغیره ای که به بی اعتباری مرتکب آن می انجامد، قبل و بعد از نبوت معصوم اند، اما انجام غیرعمدی گناهان صغیره ای که انجام دهنده خود را بی اعتبار نمی کند، از سوی آنان پیش از نبوت، جایز و بعد از نبوت، ممتنع است.

مهدوی راد ادامه داد: شیخ مفید در خصوص عصمت از گناه برای ائمه(ع)، قائل به این نکته است که آنان در اجرای احکام، برپایی حدود، حفظ شریعت و تأدیب مردمان، بر جای انبیا تکیه زده و مانند آنان معصوم اند. ارتکاب صفات از آنان، فقط پیش از امامت و در صورتی که انجام دهنده صفات، خود را بی اعتبار نکند، ممکن است. همچنین ایشان بعد از امامت، از ترک مندوب دور بوده اند. در خصوص عصمت ائمه(ع) از سهو و خطا، شیخ مفید معتقد است که از ائمه(ع) و انبیا، گناه به معنای ترک واجب، سر زده است و خطا در چنین موردی بر آنان روا نیست و نیز جایز نیست دچار سهوی شوند که به چنین کاری افکنده شوند. چگونگی شناخت امام جامع الشرایط

وی در ادامه به بیان یکی دیگر از ویژگی های امام از منظر شیخ مفید پرداخت و گفت: برتری امام از تمامی مردمان تحت ولایت خود در اعمالی که از رهگذر آن، شایستگی بهشت یافت می شود، از ویژگی های منحصر به فرد امام به شمار می رود. امام به لحاظ جایگاه دینی بر همه رعیت، مقدم بوده و محال است کسی که دیگری نزد خداوند برتر از اوست، چنین تقدیمی یابد.

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران پس از برشمردن صفات امام و اثبات بایستگی ایشان از منظر شیخ مفید، به راه های شناخت مصداق امام جامع الشرایط از دیدگاه وی پرداخت و بیان کرد: شیخ مفید قائل به این باور است که امام باید از لحاظ نص یا علم معجزه گون و خرق عادت از رعیت متمایز شود، همان گونه که برای شناخت نبی و رسول، راهی جز نص نبی پیشین یا معجزه ای آشکار برای عقول وجود ندارد. وی اعتقاد به بایستگی نص برای ائمه(ع) را یکی از شناسه های امامیه می داند و دلیل بایستگی نص از دیدگاه او، آن است که صفات امام به ویژه عصمت با عقل و حس دانسته نمی شود. وی از آیات قرآنی همچون صادقین و ولایت و روایات مورد اتفاق شیعه و مخالفان مانند حدیث «من کنت مولاة فهذا علی مولاة»، حدیث منزلت، حدیث طائر مشوی، حدیث رایب و روایات مختص شیعه، برای اثبات نص بر ائمه(ع) بهره می برد.

الهه سادات بدیع زادگان